

KULTURRESERVAT I HALLANDS LÄN

Bollaltebygget

Landskapsvandringen

LÄNSSTYRELSEN
HALLANDS LÄN

Bollaltebygget – ett odlingsarv

Bollaltebygget anlades 1603 då Halland fortfarande tillhörde Danmark. Det var Suend Andersson som slog sig ner i ett bokskogsområde där man sedan medeltiden huggit bok. Boken användes som ved men den nyttjades även när man tillverkade silltunnor och pottaska.

Sven var inte den förste som odlade upp marken här utan det fanns redan lämningar av små och flikiga åkrar från tidigare odlingar i området. En analys av pollen från en våtmark intill nuvarande parkering visar att man redan för 800 år sedan odlade kulturväxter som korn, havre och humle.

Welcome to the Bollaltebygget Culture Reserve, which seeks to show what the landscape and buildings looked like in bygone days. The houses are preserved in their archaic appearance. The land around the houses is tended as it was in the eighteenth and nineteenth centuries. There are small meadows, grazing land on heather-covered heaths and bogs, and an open beech wood used as pasture. A trail with a length of about 1.5 km takes you round the landscape. The culture reserve belongs to the Knäred Local Heritage Society and the County Council and is managed by the Halland County Administration. A small part of the land is privately owned.

Gården Bollaltebygget sett från nordost.

Välkommen till en landskapsvandring i kulturreseptatet Bollaltebygget

Runt gården Bollaltebygget löper en 1,5 km lång slinga. Längs slingan finns nummerade stolpar som hänvisar till text och bilder i denna folder. Så gör en landskapsvandring i tiden och upptäck sambandet mellan natur och kultur! Kartan finner du på mittuppslaget.

1. Inre ägor

Du står nu i det som tidigare var Bollaltebyggets inägor. Inägor kallades de marker som låg närmast husen. På inägorna fanns, förutom byggnader, kålgård (= grönsaksland), humlegård, åkrar och slåtterängar. Här fanns även små hagar för ungdjur och dragdjur.

Skördetid

Där parkeringsplatsen nu ligger fanns det tidigare en åker, "Lilla Bohlåkern". Namnet fick åkern av att den låg nära "bohlet", det vill säga husen och gårdsplanen.

Vid bortre delen av P-platsen finns ett stort röse med sten från åkern. Ända sedan 1600-talet har generationer av brukare plockat "kamperstain", det vill säga stenar som legat i vägen för årdern – föregångaren till plogen. Fram till laga skiftet år 1866 hade de två gårdarna i Bollaltebygget ett 25-tal små, långsträckta åkrar med stenrösen emellan.

2. Äng för fjärilar och kor

Kring den gamla brunnen har vi en liten rest av all den ängsmark som en gång bredde ut sig mellan åkrar och hus på inägorna. Här slogs gräs och örter till hö som samlades i ladorna till vinterfoder. Slåttern började strax efter midsommar och pågick fram till spannmålsskörden i början av september.

Nu är slåttern återupptagen. Att man varje år återkommer med lien gynnar många växter som annars skulle ha kvävts av högt gräs eller träd och buskar.

Efter slåttertn ligger det slagna gräset kvar på ängen några dagar för att bli torrt och då hinner frön spridas från de många örter som växer här.

Här på slåtterängen kan du hitta gökärt, sommarfibbla, åkervädd och orkidén fläckigt nyckelblomster. Bland ängens alla blommande örter trivs fjärilar och många andra insekter. Du kan finna vitfläckig guldvinge, silverstreckad pärmorfjäril och allmän metallvingesvärmare.

**Viträckig
guldvinge**

3. Bokträd till nytta och mångfald

Denna stora bok slog rot ungefär när Gustav III var kung i Sverige, det vill säga i slutet av 1700-talet. Anledningen till att trädet har sin vida krona är att den troligen blivit topphuggen, det vill säga beskuren. Träden i inägomarken topphögs ofta för att få många små och klena grenar. Grenarna använde man till ved och slöjdvirke. Löven blev vinterfoder.

På grund av sin höga ålder är boken nu hem för flera sällsynta arter, bland annat bokfjädermossa. Vänder du på dig och tittar uppåt backen ser du en stor död bok till höger om den gamla ladugården. Grova trädvrak som denna är idag värdefulla livsplatser för skalbaggar, svampar, mossor och lavar. År 1825 fanns det ett femtiotal "gamla vrakträd" på Bollaltebyggets ägor.

Toppuggning

4. All skit är inte skit!

Här i vinkeln mellan östra och södra längorna ligger gårdens "dyngesta" (gödselstack). Gödseln var förr "skit-viktig"! Ju mer gödsel man hade desto större åkrar kunde man ha i bruk.

Man brukar säga att "äng är åkers moder". Detta eftersom slåtterängarna mellan åkerlapparna gav vinterfoder i form av hö till kreaturen. Fick djuren mycket foder släppte de till mycket gödsel i ladugården. Dyngan skottades ut i gödselstaden och till våren spreds den ut på de små åkrarna intill gården.

Det var normalt här i skogsbygden att upp till 90 procent av inägan bestod av slåtterängar. De två små markstycken som låg närmast dyngestan kallades "Dyng-åkern" (ovanför vägen) och "Dyngkärret" (slåttermarken nedanför vägen).

Dyngestan

5. Djurens gata

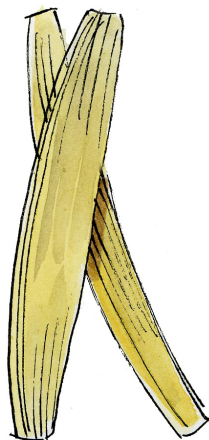
Du står nu mitt i fågatan. Den gick som en trätt mellan ladugården och utmarken. I ladugården mjölkade man djuren och gav dem foder. På utmarken lite längre bort släpptes djuren på bete. På sin väg mellan fähuset och betesmarken var det viktigt att inte boskapen kom åt ängens och åkers värdefulla ax och strån. Därför skyddades dessa marker av rejäla stenmurar.

Härifrån kan du välja att gå en kortare runda genom att lite längre fram gå genom öppningen i den låga muren på vänster hand och komma runt husen ned mot parkeringen igen. Om du följer landskapsstigen vidare genom grinden åt höger kommer du till "Östre Kalvhagen" och sedan ut på ljungheden.

6. Östra kalvhagen

Du står nu i kanten av bokhultet som är en liten rest av "Bolders böge" (Boldes bokskog). Denna skog var en gång mycket större men under århundradena behövde man allt mer betesmark och mycket av bokhultet försvann. Från medeltid och framåt höggs det mycket ved, timmer och tunnstäver i hultet. Stäverna användes för tillverkning av tunnor - inte minst silltunnor. Gamla stubbar och rötade stammar användes till att tillverka pottaska. Ur pottaskan fick man lut - dåtidens tvättmedel!

Nu är skogen i trakten helt dominerad av gran. Granen är planterad under 1900-talet och har helt ändrat landskapets utseende.

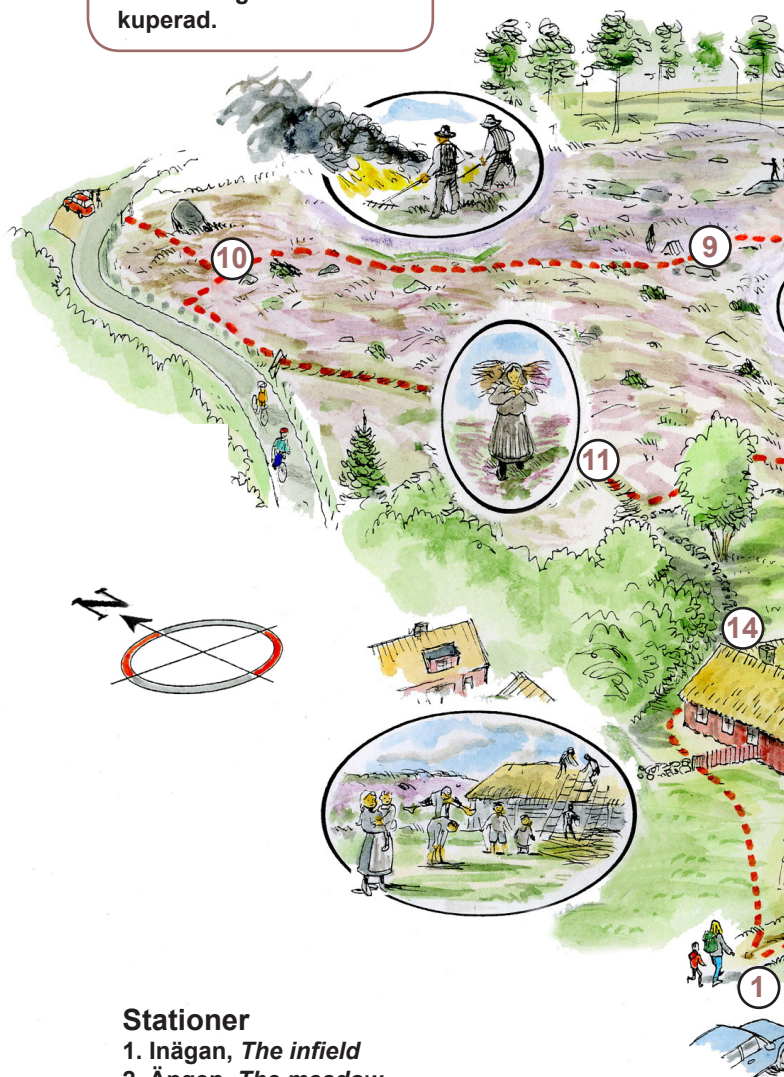
Tunnstäver

7. Hög stubbe

På den mosklädda döda stammen sitter fruktkroppar av fnöskticka. Själva svampen lever som tunna myceltrådar inne i stammen och rötar veden. Fnösktickan invaderar trädet via ett grensår och är det första steget i nedbrytningen av trädet. Spillkråkan, vår största hackspett, har fortsatt arbetet med kraftiga hackmärken på jakt efter larver i den rötade veden.

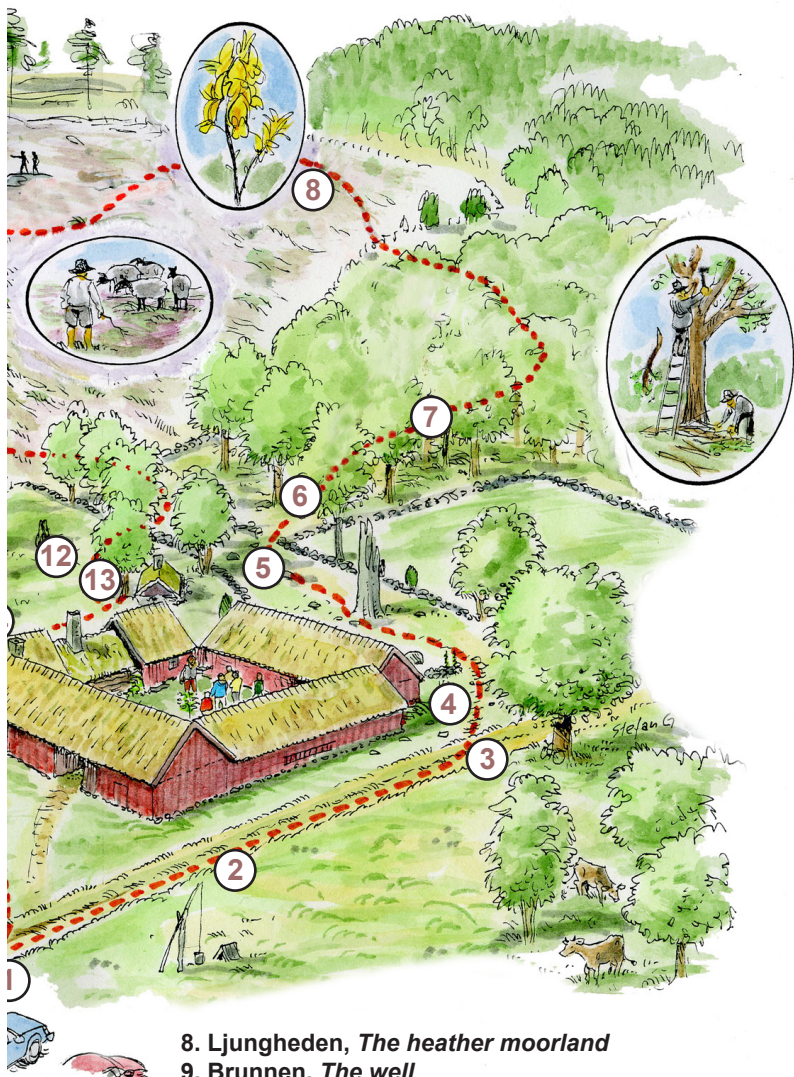
Kanske har du hört uttrycket "torrt som fnöske"? Fnösktickan har ett brunt innanmäte som man gör

Karta över slingan
Vandringen är 1,5 km lång
och terrängen är delvis
kuperad.

Stationer

1. Inägan, *The infield*
2. Ängen, *The meadow*
3. Boken, *The beech tree*
4. Gödselstacken, *The dung hill*
5. Fägatan, *The cattle path*
6. Kalvhagen, *The calf's pasture*
7. Högstubben, *The high stump*

- 8. Ljungheden, *The heather moorland*
- 9. Brunnen, *The well*
- 10. Lyckan, *The small field*
- 11. Byvägen, *The old road*
- 12. Muren, *The stone wall*
- 13. Brygghus, *The brewery*
- 14. Gården, *The farm*

fnöske av. Fnösket skars i tunna skikt, lades i lut och torkades. Fnösket samlade upp gnistan från eldstålet och genom att blåsa försiktigt växte glöden. Glöden tände i sin tur enebark och med lite björknäver och kvistar till hands hade man snart en sprakande eld. Så gick det till innan vi hade tändstickor!

Ljungbränning

8. Ljungens hed

Nu har du kommit ut på den öppna utmarken. Här gick djuren på bete ofta långt fram på vintern. Kreaturens intensiva bete gynnade ljungen. Heden brändes med jämna mellanrum för att ljungen skulle bli så smaklig som möjligt. Samtidigt gav bränningen gräs och örter en chans att växa på heden. Man slog även ljungen. Då användes en lie med kort blad. Den slagna ljungen användes för ryggräckning högst upp på halmtaken. Eller som bränsle i energibristens dagar.

För ett hundra år sedan var ljungheden på Bollaltebygget bara en liten del av det "hedrike" som bredde ut sig över stora delar av Halland. Nu finns det bara några få ljunghedar kvar. För att bevara heden bränns ljungen igen. Du står nu på en av de brandgator som har anlagts för att begränsa eldens spridning vid bränningen.

Även granskogen väster om vägen har varit ljunghed. På äldre kartor finns namnet "Westra brännet", ett tydligt tecken på att ljunghedsbränning bedrevs där.

Lite längre fram längs stigen finns en klipphäll varifrån du har en fin utsikt över nejden. Och hade det inte varit för skogen hade du kunnat se Kattegatt i väster.

9. Vatten till alla

Brunnen med det lilla plåttaket ute på heden grävdes för att kunna ge vatten till folk och få. I en nedgrävd ledning leddes vatten med självtryck ner till boningshusen.

Men hit kom även djuren för att dricka på sitt utmarksbete. I början av 1900-talet hade var och en av Bollaltebyggets två gårdar sju till åtta kor och ungefär lika många får. Äldre tiders kor var betydligt mindre än idag och fanns i en mångfald av färger, jämfört med dem som går här idag.

Vallflicka

10. Vem ägde lyckan?

Vid den lilla parkeringsplatsen på andra sidan vägen finns resterna av Hultalyckan. En lycka var ett litet hägnat område på utmarken där det innanför stenmuren fanns åker, äng eller kanske ett torp. Båda namnen tyder på att det en gång legat ett hus i lyckan och att lyckan från början låg i bokskogen. Under 1800-talet växte befolkningen i antal och många blev torpare, det vill säga småbrukare. De kunde arrendera eller i vissa fall äga en liten bit mark som de hägnade in och odlade upp.

Platsen kallas också Elnas lycka. Elna var kanske en av alla dessa "småstugornas folk"? Nuförtiden är de forna utmarkerna till största delen planterade med granskog.

Hårginst

11. Hålig väg med hårig ginst

Här gick fram till på 1930-talet byvägen över heden. Just här i svängen är den djupt nedskuren i marken. Långa tiders nötande av fötter, klövar och vagnshjul i den lätta jorden skapade en bred sänka - en så kallad hålväg.

Från slutet av maj och någon månad framåt kan du hitta blommande hårginst i den forna vägkanten. Hårginst är Hallands landskapsblomma och gynnas av de återkommande bränderna. Fröna gror bättre i bara fläckar efter bränningarna. Det gör även slättergubbe och blodrot - två andra växter med gula blommor som du kan se på heden.

12. Skiftande mur

Stenmuren framför granngården lades upp som en gräns mellan Bollaltebyggets två gårdar i samband med laga skiftet 1866. Typiskt är att lagaskiftesmuren har räta vinklar medan äldre murar har mer naturgivna sträckningar.

Laga skiftet är kanske den största jordreform som vi haft i Sverige. Poängen med reformen var att alla marker skulle samlas i ett större stycke, invid gården. Tidigare hade gårdarna legat samlade i en bykärna och varje bonde i byn hade varsin del i varje åkerstycke. Nu splittrades byn och åkrarna slogs ihop till än större enheter. Arbetet blev mer effektivt och bönderna var inte

längre beroende av varandra på samma sätt som de varit i byarna. Eftersom det bara fanns två gårdar i Bollaltebygget behövde inte gårdarna flyttas. När man delade på marken kunde husen ligga kvar där de alltid legat.

13. Hus för eld

Byggnaden bredvid dig kallas för "Stairset" och det var både brygghus och kokhus. Där inne bryggdes öl och svagdricka. Kvinnorna kokade även vatten till tvätten eller när man skulle skälla grisen vid höstslakten.

Att man inte hade elden inne på gården utan i ett hus skiljt från övriga byggnader beror på eldfaran. Trähus med halmtak tar snabbt fyr. På skorstenens utsida finns det utstickande platta stenar som hindrade gnistor från att falla ner på det forna halmtaket.

"Stairset" omnämns redan vid landsbeskrivningen över Halland från 1729. Som du ser är större delen av byggnaden nedgrävd i backen. Fiffigt, eftersom det då blev svalt på sommaren och varmt om vintern inne i huset.

Längs ena sidan av ytterväggen finns ett stort bestånd av växten mästerrot. I folkmedicin användes den mot njursten, mask i magen och fyllerigalenskap!

Stortvätt

14. Gård för folk och få

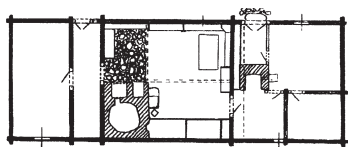
Gården med sina fyra längor rymde både människor och kreatur. Längan till vänster om dig var platsen för bostadsdelen. De höga ytterdelarna, härbrena, användes för att lagra spannmål och till vävstuga. Det ursprungliga bostadshuset var i så dåligt skick att den ersattes 1937 med en liknande högloftsstuga från grannbyn Jonsahult. Framför dig har du den västra längan där det finns ett så kallat undantag. Det fungerade som en bostad, fähus och höladar till den äldre generationen.

I östra längan, den mot bokhultet, fanns lagården med kor, kalvar och grisar. I vinkeln mot södra längan med sin tröskloge låg dyngan, gödselstacken.

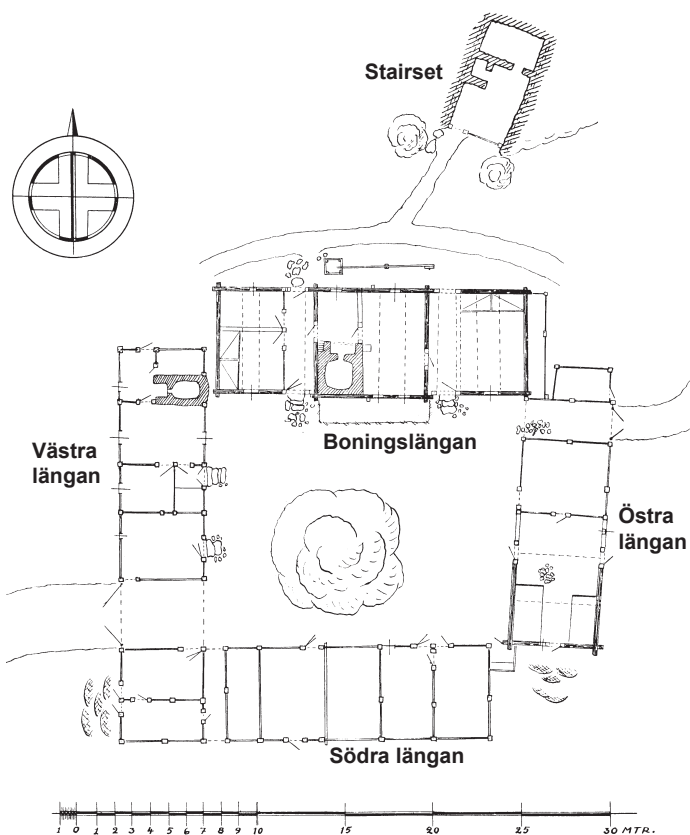
Vill du veta mera om till exempel byggnadsskick, bonahag och vem som bott i husen så finns det en skrift som du kan köpa när hembygdsgården är öppen.

Hängning
av bonader

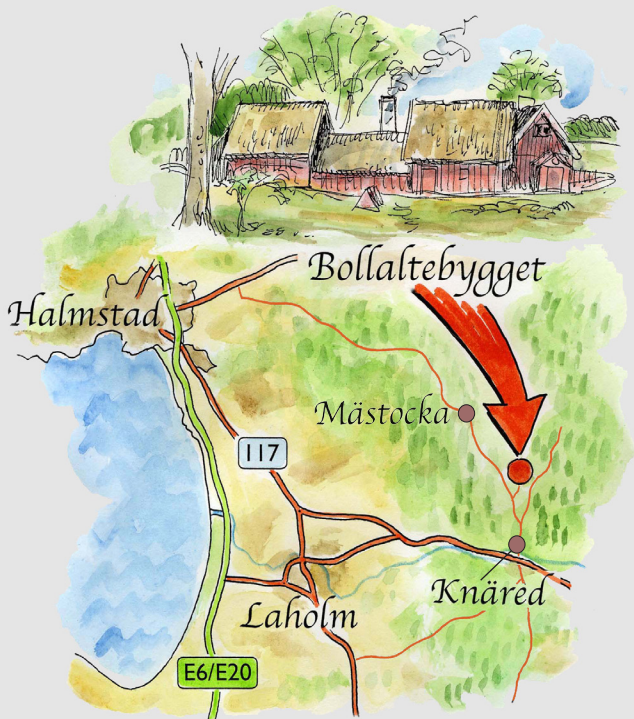
**Höglöftsstugan från Jonsahult
som ersatte den ursprungliga.**

**Planskisser hämtade ur "Hallandsgårdar" från 1954
av Albert Sandklef. Samtliga hus är uppmätta innan
Bollaltebyggets loftstuga revs 1937 och ersattes
med höglöftsstugan från Jonsnauhult.**

Så här hittar du hit:

Följ landsvägen mellan Mästocka och Knäred. Efter cirka 6 km tag österut på den lilla vägen mot Bollaltebygget. Härifrån är det skyltat till kulturreservatet.

Kulturreservatet Bollaltebygget

Kulturreservat Bollaltebygget bildades 2008 med syftet att bevara den unika kringbyggda gården och att återskapa det ålderdomliga och öppna odlingslandskap som omgav gården.

Bollaltebygget är ett av Hallands tre kulturreservat. Ett kulturreservat är en särskilt värdefull miljö där spelet mellan människa och landskap är tydligt. Precis som ett naturreservat är det skyddat enligt Miljöbalken.

Markerna till kulturreservatet ägs av Knäreds Forskarring och Hembygdsförening, Region Halland samt en privat markägare.